

Naglis Kardelis

SOKRATIŠKASIS ELENCHAS – DERRIDA DEKONSTRUKCIJOS PROVAIZDIS?

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
Tel. (8 5) 275 28 57
El. paštas: naglis.kardelis@gmail.com

Straipsnyje formaliuoju ir funkcinio atžvilgiais analizuojami sokratiškojo elencho ir Jacques'o Derrida dekonstrukcijos panašumai bei skirtumai. Nenagrinėjant klausimo apie galimas Platono, kurio dialoguose aprašomas sokratiškojo elencho taikymas, įtakas dekonstrukcijos (kvazi)metodo kūrėjui Derrida, dėmesys sutelkiamas į tipologinius – formaliuosius bei funkcinis – elencho ir dekonstrukcijos panašumus. Parodoma, jog taikant tiek elenchą, tiek dekonstrukciją siekiama atskleisti vidinius, inherentinius, siekiamo paneigti (dekonstruoti) objekto – kvočiamo asmens požiūrio ar nagrinėjamo teksto – prieštaravimus, paneigimo tikslais nenaudojant jokių minėto požiūrio ar teksto atžvilgiu išorinių nuomonių ar empirinių faktų. Atkreipiamas dėmesys į tai, jog elencho ir dekonstrukcijos procedūros turi kai kurių įprastiems metodams būdingų bruožų, bet nei vienos iš jų negalima pavadinti tikru, rutiniškai taikomu, metodu – nebent autoriniu kvazimetodu, kurio taikymas kiekvienu konkrečiu atveju reikalauja intuícijos ir kūrybingumo. Negalimybė griežtai apibrėžti nei elencho, nei juo labiau dekonstrukcijos įvardijama kaip dar vienas jų panašumo aspektas. Argumentuojama, jog ir elencho, ir dekonstrukcijos procedūra nėra savitikslių, o yra taikoma keliant tam tikrą etinį tikslą. Daroma išvada, kad, nepaisant tos pačios etinės jų prigimties, elencho funkcija iš esmės skiriasi nuo dekonstrukcijos funkcijos. Etinis elencho adresatas atitinka pačios elencho procedūros adresatą: tai Sokrato kvočiamas pašnekovas, kurį siekiama etiškai transformuoti. Etinis dekonstrukcijos adresatas, priešingai, yra skirtingas nuo pačios

dekonstrukcijos procedūros adresato. Šis etinis dekonstrukcijos adresatas – tai Kitas, patiriantis kalbinio režimo prievartą, kylančią iš (tariamai) tapataus sau teksto ir jo pretenzijos į monolitinę, absoliučiai stabilią reikšmę. Dekonstruojamo teksto totalitarinės pretenzijos demaskavimu siekiama emancipuoti Kitą, kuris yra išorinis teksto atžvilgiu, o į patį dekonstruojamą tekstą, kaip dekonstravimo procedūros objektą, joks tiesioginis etinis judesys nėra nukreipiamas, nebent negatyviai, jei dekonstruojamo teksto autorius vis didesnę tiek savo paties, kaip autorinės reikšmės steigėjo, tiek savo kuriamo teksto susilpninimą ar net sunaikinimą suvoktų kaip etiškai pozityvų rezultatą. Straipsnio pabaigoje pabrėžiama, kad, nepaisant elencho ir dekonstrukcijos skirtumų, šių kritinės analizės procedūrų panašumai atskleidžia Vakarų filosofinio mąstymo raidos – nuo Antikos iki mūsų dienų – tęstinumą ir santykinį vientisumą.

RAKTAŽODŽIAI: Sokratas, Platonas, Derrida, elenchas, dekonstrukcija, etika.

Derrida ir graikai: įvadinės pastabos

Atidesnė pažintis su Jacques'o Derrida tekstais atskleidžia išskirtinį šio mąstytojo dėmesį senovės graikų filosofijai ir puikų subtilių jos niuansų išmanymą – ko verta vien deridiškoji *pharmakon* samprata, įkvėpta Platono svarstymų apie rašto prigimtį *Faidre*, bet išplėta savaip, kaip visiškai originali filosofinė koncepcija¹. Prancūzų filosofo santykį su graikiškąja mąstymo tradicija, ypač Platono tekstais, galima apibūdinti tiesiogiai neišreikšta *odi et amo* – „nekenčiu ir myliu“ – nuostata: Derrida sukyla prieš graikiškąją metafiziką, bet ją griauna neretai jos pačios suteiktais – o sykiu originaliai perkurtais – įrankiais, be to, daugelį svarbių savo filosofijos temų Derrida perima būtent iš graikų mąstymo. Viena vertus, graikiškoji metafizika, nuolat išlikdama Derrida dėmesio centre, formuoja jo mąstymo darbotvarkę, bet, kita vertus, šis dėmesys metafizikai visada išlieka grynai negatyvus – jos buvimas prancūzų filosofo dėmesio centre reiškia ne ką kita, kaip jos buvimą pagrindinio kritikos taikinio pozicijoje. Metafizikos prigimties ir gelminių jos šaknų apmąstymas negatyvia prasme suteikia energijos visai Derrida filosofijai, kuri, jei tik būtų netekusi šio pagrindinio savo kritikos objekto, būtų rizikavusi arba visiškai išsikvėpti, arba prarasti nemažą dalį savosios jėgos ir aistros.

Kartu būtina pripažinti, kad graikų mąstytojų tekstus Derrida perskaito labai kūrybingai: nė vienos jų sąvokos ar koncepcijos jis neperima tiesiogiai, mokiniškai,

¹ Žr. Derrida 1989 [1968]. Ši studija apie platoniskąją *pharmakon* vėliau buvo integruota į Derrida veikalą *Diseminacija* (Derrida 2004 [1972], p. 67–186). Savita deridiškoji Platono dialogo *Faidras* interpretacija, pateikta minėtame darbe ir išplėta į originalią filosofinę koncepciją, savo ruožtu buvo išradinčiai panaudota Platono tyrėjo Giovanni R. F. Ferrari'io, parašiusio klasika tapusį veikalą *Besiklausant cikady: Platono Faidro studija* (Ferrari 1990), taip pat kai kurių kitų profesionalių Platono interpretuotojų, tad šiuo metu galime teigti, jog deridiškoji farmakono koncepcija aktuali ne tik filosofams, bet ir filosofijos istorikams.

ir niekada jų neplėtoja pagal pirminę jas sukūrusių filosofų intenciją, o visada transformuoja taip, kad jos – lyg pakeitusios savo „genetinį kodą“ – pradeda tarnauti jau ne savo kūrėjų, o paties Derrida minties logikai, paverstos integralia jo mąstymo dalimi. Prancūzų filosofas graikų tekstus perskaito ir interpretuoja taip, kad mums, skaitantiems Derrida pateiktus graikų filosofijos aiškinimus, jau ima rodytis, esą patys graikai – galbūt patys to nesuvokdami – mąstė būtent taip, kad atgaline data patvirtintų Derrida intuicijas – arba, kad prancūzų filosofas savąja minties trajektorija nukeliavo tą patį kelią, kaip ir graikai, tačiau geriau už juos pačius, nes šie, mąstydami apie tuos pačius dalykus, daug ką suvokė neteisingai ir iškreiptai.

Vis dėlto, nepaisant tam tikrų interpretacijos idiosinkrazijų ir neretai perne-lyg forsuotos, bet visada galantiškos filosofinės bravūros, taip būdingos didžiajam metafizikos kritikui, būtina pabrėžti, jog Derrida, net ir aiškindamas graikų ir visos Vakarų filosofijos raidą itin savitu bei neįprastu būdu – taip, kaip profesionalūs filosofijos istorikai galbūt niekada nebūtų linkę jos aiškinti, savo tekstuose visada išlaiko aukštą (žvelgiant ne tik spekuliatyvaus filosofinio mąstymo, bet ir griežto akademinio mokslo požiūriu) profesionalumo lygį, puikų empirinių – tiek filologi- nių, tiek istorinių – detalių išmanymą, dažnai sugundantį pasipuikuoti pavydė- tina erudicija, jau nekalbant apie filosofinių svarstymų subtilumą, stiliaus žavesį ir nesuskaičiuojamus ironijos modusus.

Net ir pati graikų metafizikai – ir apskritai bet kokiai metafizikai – adresuojama Derrida kritika yra itin korektiška ir galantiška: jo teigimu, metafizikos niekada neįmanoma įveikti – dekonstruoti – iki galo, be liekanos, be to, net ir pats laips- niškas metafizikos iškonstravimas vadinamosios desedimentacijos būdu – daugeliu etapų sluoksnis po sluoksnio kantriai valant metafizines nuosėdas nuo filosofijos kūno lyg kokio užkalkėjusio virdulio – įmanomas tik tais įrankiais, kuriuos tiesio- giai ar netiesiogiai mums yra suteikusi pati metafizika. Vaizdžiai tariant, nepaisant jo dekonstruojančiai kritikai būdingos aistros bei nirtulio – ir nepaisant ganėtinai karingų jo pareiškimų, kad po kovos jis niekada neimąs belaisvių, savojo oponento, kad ir kas jis būtų, Derrida ne tik nemuša gulinčio, bet net ir niekada neleidžia jam nugriūti – nugriuvęs ar brutaliai pargriautas konkurentas jam jau nebebūtų įdomus kaip gerbtinas dialogo partneris, vertas jam skirtos kritikos ir kai kuriais atvejais – kaip antai Platonas, didžiausias Derrida oponentas – negatyvia prasme formuojantis prancūzų filosofo minties darbotvarkę.

Graikų filosofai – visų pirma metafizikos tėvas Platonas – Derrida akyse visa- da išlaiko neginčijamą autoritetą, nepaisant to, kad nuvainikuojama pati metafizika kaip didingiausias graikų filosofijos projektas: tik išlikdami Derrida dėmesio – ne- formalaus, nesuvaidinto filosofinio domėjimosi – centre, graikų filosofai išlieka stovėti jo negailestingos kritikos taikiklyje kaip jos verti taikiniai.

Galėtume paklausti, ar Derrida mąstymo etosas nors kiek panašus į graikiškąjį. Jei orientaciją į metafiziką laikytume pagrindiniu graikų filosofijos etoso dėmeniu, matyt, būtų sunku surasti šiuolaikinį filosofą, savo mąstymo etosu svetimesnį graikams. Vis dėlto drįstume teigti, kad, nepaisant jo priešiško – ar aistringai priešiškos meilės – metafizikai, Derrida tam tikrais atžvilgiais yra dvasiškai giminingas graikams kaip joks kitas šiuolaikinis filosofas: tai liudija daug dalykų – rafinuotas jo tekstų stilius, nulemtas ne tik talento, bet ir filosofškai motyvuoto dėmesingumo literatūrinei formai, negatyvumas, skepsis bei iš prigimties ironiška proto nuostata, aporijų svarbos filosofijai akcentavimas, o svarbiausia – aistringas filosofinis kovingumas, konkurencijos dvasia, raginanti varžytis ne tik su amžininkais, bet ir su iškiliais filosofiniais pirmtakais, – ta pati tobulėti bei pranokti save ir kitus skatinanti agono dvasia, kurią senovės graikai būtų pripažinę kaip savo pačių dvasios šerdį.

Stiliaus virtuozizmu ir iš spekuliatyvių prielaidų plaukiančiu dėmesingumu literatūrinei filosofinio teksto formai, jau nekalbant apie daugelio didžiųjų kūrėjų kultivuojamą jausmą, kurį, perfrazuojant kitą žinomą prancūzų mąstytoją, būtų galima kiek ironiškai pavadinti *rašymo malonumu*, Derrida yra itin artimas Platoniui – tai, beje, akivaizdžiai liudija ir nuolatinis neformalus jo dėmesys metafizikos tėvo tekstams. Kita vertus, radikaliu mąstymo negatyvumu, skeptiškumu, ironiška proto nuostata, aporijų akcentavimu Derrida labai panašus į Sokratą – tam tikru atžvilgiu visišką Platono priešybę.

Ir iš tiesų: ko gero, ne vieną, kuris iš pradžių skaitė vadinamuosius sokratiškuosius Platono dialogus su juose pavaizduotu pašnekovu kvociančiu ir paneiginėjančiu Sokratu, taikančiu savąjį elenchą, o vėliau – Derrida tekstus, kuriuose prancūzų filosofas taiko dekonstrukcijos procedūrą, arba, priešingai, ne vieną, pirma skaičiusį Derrida veikalus, kuriuose dekonstruojamas tam tikras tekstas ar pažiūrų sistema, ir tik vėliau – sokratiškuosius Platono dialogus, neapleidžia keistas *déjà vu* jausmas.

Sokratiškasis elenchas ir deridiškoji dekonstrukcija vienais atžvilgiais yra labai panašūs, o kitais – ganėtinai skirtingi. Nors Derrida, puikus Platono dialogų žinovas, tikrai *galėjo* savąją dekonstrukciją – kaip tekstų skaitymo būdą – sukurti pagal sokratiškojo elencho provaizdį, kuris jam tikrai buvo puikiai pažįstamas iš sokratiškųjų Platono dialogų skaitymo bei komentavimo praktikos (antai ir vėl prisiminkime, kaip meistriškai ir veik neatpažįstamai jis transformavo platoniskąją *pharmakon* sampratą, visiškai pajungdamas ją savo paties filosofinei koncepcijai), mes tikrai to neketiname įrodinėti, nes tai nėra nei svarbiausias, nei galbūt apskritai įmanomas įrodyti – ar paneigti – dalykas. Užuoat įrodinėję ar neigę tiesioginės (genetinės) Platono įtakos Derrida *galimybę* (ar juo labiau tokios įtakos *faktą*) šiuo konkrečiu atveju, savo dėmesį verčiau sutelksime į tam tikrus tipologinius bei funk-

cinius sokratiškojo elencho ir deridiškosios dekonstrukcijos panašumus bei skirtumus, ypač akcentuodami pamatinių etinių prielaidų, kuriomis, mūsų požiūriu, yra grindžiamas tiek elencho, tiek dekonstrukcijos procedūros taikymas, skirtingumą.

Pirmiausia įvardysime ir apibūdinsime sokratiškojo elencho ir Derrida dekonstrukcijos panašumus.

Sokratiškasis elenchas ir Derrida dekonstrukcija: keletas esminių panašumų

Palyginimą pradėsime nuo sokratiškojo elencho. Graikiškas žodis *elegkhos*, konkrečiu savo semantinės raidos metu įgijęs filosofinę paneigimo, paneigiančiojo įrodymo reikšmę, dar iki filosofijos gimimo buvo vartojamas kasdienėje graikų kalboje ir galėjo reikšti daugelį su nuneigimu ar demaskavimu susijusių dalykų, antai vagies ar kito nusikaltėlio užklupimą, pagavimą už rankos *in flagrante delicto* – nusikaltimo darymo akimirka². Filosofinėje vartosenoje *elegkhos* reiškė griežtą loginį ar šiaip racionaliai argumentuotą tam tikro teiginio paneigimą, arba, pasakant kiek kitaip, įrodymą, kad minėtas teiginys yra klaidingas. Lotyniškasis termino *elegkhos* atitikmuo yra *refutatio*, su minimaliais fonetiniais pakeitimais vėliau patekęs ir į daugelį naujųjų Europos kalbų.

Elenchas, kaip paneigiantysis įrodymas – įrodymas, kad „ne-A“, buvo priešpriešinamas teigiančiajam, pozityviajam, įrodymui – įrodymui, kad „A“ (čia A – tam tikras teiginys), kuris graikiškai galėjo būti įvardijamas daiktavardžiais *apodeixis*, *endeixis* arba tiesiog *deixis* (iš veiksmažodžio *deiknumi* „rodyti“)³. Kaip atskleidžia šių terminų semantika, pozityvusis įrodymas, nepaisant jo abstraktumo laipsnio, buvo suvokiamas kaip tam tikras *rodymas* ar *parodymas*, į konkretų daiktą parodant ranka ar pirštu, o abstraktų dalyką „parodant“ mintyje ar nubraižytame brėžinyje, kuris graikiškai buvo vadinamas „žvelginiu“ (gr. *theōrēma*): lietuviškas daiktavardis „daiktas“, iš pradžių reiškęs pirštu parodomą vietą, kurioje yra tam tikras daiktas, ir tik vėliau patį daiktą kaip fizinį objektą, beje, yra tos pat šaknies, kaip ir graikiškasis žodis *deixis*. Senoviškas pasakymas, jog tam tikras objektas yra „šiam (ar tame) daikte“ reiškia tai, kad jis yra šioje ar toje vietoje. Minėtų žodžių šaknis yra susijusi su aštrumo ir dūrimo semantika – tai aiškiai parodo ir tokie lietuviški tos pačios šaknies žodžiai, kaip *dygti*, *diegti*, *daigas* ir pan.; šią sąsają iš-

² Sokratiškasis elenchinis kvotimas turėjo akivaizdžių sąsajų su teisminiu tardymu (Ausland 2002). Apie semantinį žodžio *elegkhos* spektrą žr.: Liddell; Scott; Jones 1996: 531; sv. *elegkhos*, *elegkhō*.

³ Liddell; Scott; Jones 1996: 195–196 (sv. *apodeixis*); 375 (sv. *deixis*); 373 (sv. *deiknumi*); 558 (sv. *endeixis*).

ryškina ir pasakymas „durti pirštu“, kuriuo numanomas rodymo pirštu veiksmas. Kaip atskleidžia etimologinė analizė, pirminė lietuviško žodžio „daiktas“ reikšmė yra net ne vieta kaip *tam tikro ploto plokštuma*, o veikiau vieta kaip *nulinių matmenų taškas*, į kurį parodo rodantis pirštas.

Tos pačios šaknies lotyniško žodžio *index*, galinčio reikšti, be kitų dalykų, rodyklę ir kaltintoją (kuris, akivaizdu, kaltina rodydamas pirštu į kaltinamąjį), pirminė reikšmė buvo smilius, rodomasis pirštas. Fenomenologiniu požiūriu įdomu tai, jog visiems minėtiems žodžiams bendrašaknis lotyniškas veiksmazodis *dicere* „sakyti, kalbėti“ patį kalbėjimą nusako ne kaip abstraktų, o veikiau kaip ostensinį, rodomąjį veiksmą, kai kalbantysis atsiskleidžia ne kaip uždarytas savo abstrakčių žodžių kiaute, o kaip projektuojantis iš savęs, kaip iš centro, į išorinį pasaulį nukreiptą referencinių nuorodų tinklą. Lotyniškasis pozityviojo įrodymo įvardijimas yra *demonstratio*, visiems puikiai pažįstamas iš jo atspindžių naujosiose kalbose: nors šis daiktavardis yra kitos šaknies nei graikiškieji *deixis*, *apodeixis* ir *endeixis*, jo semantika taip pat susijusi su rodymu.

Palyginti su teigiančiuoju įrodymu, *apodeixis*, paneigiantysis įrodymas, *elegkhos*, yra, sakytume, gerokai mįslingesnis fenomenas: etimologinė analizė nėra pajėgi taip raiškiai atskleisti jo prigimties, be to, kaip galime spėti, ši prigimtis ir savaime – dėl elenchui būdingo negatyvumo – neturi fenomenologine prasme universalaus, lengvai sučiuopiamo patirtinio branduolio, kurį galėtų atskleisti pati kalba. Sakytume, kiekvienas elenchas yra situatyvus ir patirtine prasme singularus, atsitiktinis įvykis – kaip ir kiekvieno vagies pagavimas *in flagrante delicto* yra netikėtas, atsitiktinis, nesuplanuotas iš anksto. Vaizdžiai tariant, pozityvusis įrodymas – tiesioginis parodymas – įvyksta dienos šviesoje, o negatyvusis įrodymas – paneigimas kaip netiesioginis parodymas, įvykstantis tartum duriant pirštu į tam tikrą neadekvatumo būseną lyg kokią tuštumą, tamsą ar niekį – įvyksta nakties tamsoje ar bent netikrumo prieblandoje.

Vis dėlto sokratiškasis elenchas – konkreti graikiškojo filosofinio elencho atmaina, – nepaisant kiekvienos situacijos, kurioje jis pritaikomas, singularumo bei nepakartojamumo, turi ganėtinai griežtos procedūros ar algoritmo struktūrą. Kaip patiriame iš sokratiškųjų Platono dialogų, jų personažas Sokratas elenchą taiko ne šiaip nuosekliai, bet tiesiog metodiškai, su griežtam metodui būdingu nuoseklumu. Nepriklausomai nuo teiginio, kuriam paneigti elenchas taikomas, turinio, pati elencho procedūra turi aiškius etapus ir veikia kaip tam tikras algoritmas.

Būtina pabrėžti, kad sokratiškasis elenchas yra tiesiogiai susijęs su sokratiškąja ironija (apsimetimu nežinant) ir majeutika (žinojimo pribuvėjos menu)⁴. Sokratiš-

⁴ Sokratiškojo elencho sąsajos su sokratiškąja ironija ir majeutika subtiliai atskleistos Gregory'io Vlastoso darbuose (Vlastos 1983; 1992), o elencho procedūros ryšys su dialogo bei dialektikos prigimtimi ir

koji ironija veikia kaip pašnekovo sugundymas ir išprovokavimas pokalbiui – jo metu pašnekovas, Sokrato gundomas atsiverti ir atverti savo „išmintį“, ir suformuluoja teiginį, kuriam vėliau pritaikomas elenchas: *ironiškas* Sokrato *apsimetimas* (graikiškas žodis *eirōneia*, beje, reiškia būtent apsimetimą⁵), kad jis nežino tam tikro dalyko, tarkime, vienos ar kitos etinės dorybės, apibrėžties, suveikia kaip jaukas, ant kurio užkimba potencialus pašnekovas – būsimą elencho adresatą. Savo ruožtu sokratiškoji majeutika (gr. *maieutikē*⁶) reiškia tai, kad Sokratas, taikydamas elenchą, pačiu negatyviu savo tarpininkavimu mėgina padėti pašnekovui „pagimdyti“ patikimą žinojimą lyg kokį dvasinį kūdikį, nors pats Sokratas, pasak jo paties, nėra pajėgus išgimdyti jokio pozityvaus žinojimo. Tiesa, būtina pripažinti, jog visais atvejais Sokrato bandymai „pribūti“ patikimą žinojimą baigiasi bergždžiai – pats pribuvimas tampa tik idealu ir pašaukimu idealui – vien siekiamybe ir tobulumo, kurio niekada neįmanoma realizuoti, galimybė.

Sumuodami galime teigti, kad ironija elenchą inicijuoja, išprovokuodama pačią elencho taikymo situaciją, o majeutika teleologiškai lydi visą elencho procedūrą kaip epistemologinis ir etinis jos pateisinimas – ar kaip desperatiškas mėginimas „pribūti“ negatyvioje elencho stichijoje nors menkiausią pozityvų rezultatą.

Šia proga verta atkreipti dėmesį į tai, jog šis ironiškas Sokrato apsimetimas nežinėliu nebūtinai suponuoja priešingą nei „deklaruojama“ ironiško apsimetimo judesiu nuostatą, būtent disponuojamo visiško ar tobulo žinojimo nuostatą, – Sokratas gali iš *tiesų manyti*, kad nieko (ar ko nors) nežino, ir tuo pat metu *ironiškai apsimesti*, jog to dalyko nežino, nors ir nėra visiškai aišku, kaip tai suderinama logiškai: veikiausiai ironija reiškia tam tikrą pažintinę nuostatą, kuri galėtų būti apibūdinta kaip tarpinė tarp absoliutaus žinojimo arba absoliutaus nežinojimo – galbūt kaip konceptualiai neperteikiama kvaziepigistemologinė netikrumo ar nesvarumo būseną, kai suspenduojama ir visiško žinojimo, ir visiško nežinojimo galimybė. Tokiu atveju ironija nebūtų nei vienpusiškas neigimas, nei vienpusiškas teigimas – arba paradoksaliai atsiskleistų kaip neigimas ir teigimas tuo pat metu: ji reikštųsi ne kaip pirmojo laipsnio negatyvumas, o veikiau kaip antrojo laipsnio negatyvumas – kaip negatyvumas tiek pirmojo laipsnio pozityvumo, tiek pirmojo laipsnio negatyvumo atžvilgiu (vėliau galbūt ir šį antrojo laipsnio negatyvumo judesį paneigiant panašiu trečiojo laipsnio negatyvumo judesiu, ir taip toliau iki begalybės).

Dabar aptarsime pačią elencho procedūrą. *Sokrato apologijoje* ir kituose – ypač ankstyvuosiuose – Platono dialoguose Sokratas parodomas pripažįstantis

sokratiškojo dialogo žanru – Charles'o H. Kahn'o ir Hugho H. Benson'o darbuose (žr., pvz., Kahn 1981; 1996; Benson 1990; 1992; 2000).

⁵ Liddell; Scott; Jones 1996: 491 (svv. *eirōn*, *eirōneia*).

⁶ Liddell; Scott; Jones 1996: 1072 (svv. *maia*, *maieia*, *maieuma*, *maieuomai*, *maieusis*, *maieutikos*).

savo radikalų nežinojimą, plaukiantį iš suvokimo, kad jis nežinąs nieko, išskyrus patį nežinojimo faktą. Kvosdamas savo pašnekovus jis siekia ir jiems atskleisti jų nežinojimą, bet tai darydamas jis niekada nebando savo oponentų nugincyti, pasitelkdamas kokius nors jų požiūriui prieštaraujančius išorinius empirinius faktus, kurie, atskleisdami „objektyvią“ dalykų padėtį, pašnekovų įsitikinimus paneigtų empiriškai – iš „objektyvios“ išorinės perspektyvos, o ne „iš vidaus“.

Sokratas, iš pradžių nuolankiai priimdamas (arba ironiškai apsimesdamas priiimą) sugundyto pokalbiui pašnekovo poziciją, suvaidintu meiliekavimu būsimajai kvotimo aukai įdiegia mintį, esą jis didžiai vertina gundomo naivuolio žinias ir išmintį – juk priešingu atveju potencialus pašnekovas net nepradėtų su juo kalbėtis, o vėliau pradeda „tardyti“, vieną po kito pateikdamas klasingus klausimus, kuriais siekia išsiaiškinti loginį pašnekovo ginamos pozicijos pagrįstumą, pamažu išnarsydamas oponento požiūrį jo vidinės loginės darnos atžvilgiu. Naiviam pašnekovui nė neįtariant, kur krypta kvotimo veiksmas (juk jo atsargumas užmigdytas Sokrato jam parodytos ironiškai apsimestinės pagarbos bei tikėjimo jo autoritetu), Sokratas subtiliu, veik neįjuntamu spaudimu, kylančiu esą ne iš jo paties, kaip kvotėjo, o iš pačios jo pateikiamų klausimų struktūros (tiek teminės, tiek formaliosios), nejučia „ištraukia“ iš oponento sau reikalingus – ir iš esmės jau iš anksto numatytus – atsakymus, kurie laipsniškai, būdami susiję vieni su kitais Sokrato valdomo vientiso argumento gijomis ir išrikiuoti tam tikra logine seka, gudraus kvotėjo iš anksto numatytu būdu kumuliatyviai ir selektyviai sumuoja būtent tuos pašnekovo požiūrio aspektus, kurie ryškiausiai atskleidžia jo prieštarumą.

Pradžioje nė neįtardamas, į kokias pinkles yra įviliojamas, po tam tikro skaičiaus savo pateiktų atsakymų Sokrato pašnekovas su apmaudu pamato, kad paskutinis jo atsakymas, logiškai neišvengiamu būdu sekantis iš ankstesniųjų, – atsakymas, kurio neįmanoma niekaip išvengti ir kurį tenka priimti sukandus dantis, yra visiškai priešingas tam požiūriui, kuriam jis buvo įsipareigojęs ir kurį deklaravo kvotimo pradžioje. Būtent tą apmaudžią akimirką kvotimo auka supranta, jog, mažeitiškai „padedama“ klasingo kvotėjo⁷, ji paneigė save pačią, sakytume, nugalėjusi

⁷ Johnas Beversluis, siekdamas apginti elenchinio kvotimo aukomis tapusius Sokrato pašnekovus, atkreipia dėmesį į tam tikrus nenuoseklumus ir prieštaravimus paties elenchą taikančio Sokrato pozicijoje (Beversluis 2000): tyrėjas mėgina parodyti, jog, remdamiesi tuo, ką skaitome Platono dialoguose, galime daryti išvadą, kad Sokratas kvotimo procedūrą surengia kiekvieną kartą šiek tiek skirtingai, bet visada taip, kad pokalbis pakryptų būtent jam naudinga linkme, o galutinis dialogo rezultatas būtų naudingesnis jam pačiam, o ne pašnekovui. Beje, šią Sokratui taikomą kritiką būtų galima atremti argumentu, kad Sokratas visais elenchinio kvotimo atvejais siekia naudoti ne sau, o pašnekovui: Sokrato tikslas – kūrybingai ir kiekvieną kartą šiek tiek skirtingai taikomu elenchu priversti pašnekovą pripažinti savo nežinojimą, idant šis prisipažinimas nežinančiu išmokytų jį kuklumo, kurį Sokratas visada be išlygų laiko etiškai naudingu kvotimo „aukai“. Kadangi kiekvienas pašnekovas yra skirtingas, elenchinis Sokrato kelias į savąjį tikslą (naudingą, beje, ne pačiam Sokratui, o būtent pašnekovui) – kvotimo pabaigoje išgaunamą pašnekovo prisipažinimą nežinančiu – kiekvienu konkrečiu

save pačią savo pačios ginklais, užuot – tai nebūtų taip apamaudu – pripažinusi savo pralaimėjimą stipresniam išoriniam priešui ar objektyviai išorinei tiesai, jei tik Sokratas būtų nuginčijęs ją – kvotimo auką – kokiais nors objektyviais, faktiniais, su empirine dalykų padėtimi susijusiais ar subjektyviais, Sokrato įgeidžio pagimdytais argumentais.

Pateikdamas savo pašnekovui iš anksto numatytą virtinę klausimų, kurių atsakymus jis jau iš anksto būdavo numatęs, be to, pajėgdamas kvotimo procedūros metu kontroliuoti, kad pašnekovo pateikiamų atsakymų grandinė nepakreiptų pokalbio Sokratui nenaudinga – jo iš pat pradžių nenumatyta – linkme, Sokratas savo įžvalgiai anticipuojamais pašnekovo atsakymais grįstu taku nejučia atvesdavo kvotimo auką į temiškai ir logiškai konkrečią – nes kvotėjo iš anksto „išpranašautą“ – kvotimo vietą, iš kurios, lyg kokios apžvalgos aikštelės, žvelgiant, oponento požiūryje aiškiausiai atsiverdavo jam prieštaraujantys, jo loginę nedarną akivaizdžiai parodantys ir taip jį sugriaunantys aspektai.

Toks Sokrato taikytas paneigimo būdas, kurį pasitelkus pašnekovo argumentai sugriaunami remiantis ne jų atžvilgiu išoriniais empiriniais faktais, o ydingomis formaliosiomis pačių argumentų savybėmis, analitiškai išryškinant loginę teiginių struktūrą ir parodant joje inherentiškai slypinčią loginę nedarną, plačiai taikomas ir šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje: pavyzdžiui, argumento struktūroje atskleidžia-

atveju neišvengiamai yra skirtingas, priklausantis tiek nuo asmeninių kvočiamo asmens savybių, tiek nuo įvairių kontingentiškų paties pokalbio aplinkybių. Kitaip tariant, Sokrato „klasta“ visais atvejais yra geranoriška, nes ją kreipia naudoti ne sau pačiam, o pašnekovui siekis. „Taktiškai pateisinamą“ klastą galime įžvelgti nebent *priemonėse*, kuriomis Sokratas siekia savojo tikslo – paversti pašnekovą kuklesniu asmeniu: šios priemonės – tai Sokrato pasitelkiami gudrūs elenchinio kvotimo manevrai, kurie kiekviename pokalbyje išradingai varijuojami (būtent dėl to mums ir kyla įspūdis, kad Sokratas yra nenuoseklus ir klastingai šališkas), nors jie visada motyvuojami kilnaus tikslo – priversti pašnekovą prisipažinti neišmanančiu ir taip išmokyti jį kuklumo. Elencho, o kartu ir viso dialogo *personalizavimas* – jo eigos priderinimas prie pašnekovo asmenybės, beje, atspindi Platono *Faidre* Sokrato lūpomis išsakytą nuostatą, kad geras pokalbininkas turįs išmanyti ir kalbų rūšis, ir jas atitinkančias žmonių sielų rūšis: siekdamas įtikinti savo pašnekovą, jis privalęs pasirinkti tokią *kalbos rūšį* (kalbos žanrą), kuri atitiktų to pašnekovo *sielos rūšį* (sakytume, dvasinį ar psichologinį pašnekovo tipą), o retorikos mokytojas savo mokinį privalęs išmokyti, „kokia siela kokiomis kalbomis dėl kokios priežasties neišvengiamai leidžiasi įtikinama, o kokia – neįtiki“ (*Phaedr.* 271b; vertimas mano, cituojamas pagal: Platonas 1996: 82). Tad siekis kalbos rūšį priderinti prie pašnekovo, kuriam taikomas elenchas, sielos rūšies, matyt, ir lemia šiek tiek skirtingą elenchinės procedūros algoritmą kiekvienu konkrečiu atveju – dėl to susidaro Sokrato nenuoseklumo, šališkumo ir klastingumo įspūdis (apie tai, kad Sokratas elenchą taiko *ad hominem*, žr. Kahn 1996: 141–142, 145 ff.; kiti tyrėjai, turėdami mintyje ne tik elenchą, bet ir platesnį dialogo kontekstą, taip pat pabrėžia, kad savitieji Platono tekstuose vaizduojamų veikėjų asmenybės bruožai yra autoriaus suvokiami kaip svarbūs tiek dramatiniam dialogų veiksmui, tiek juose plėtojamų filosofinių koncepcijų raiškiai: apie tai žr., pvz., Blondell 2002, Gerson 2003). Tiesa, jei pripažintume, kad net ir labai kilnus, geranoriškas bei „neklastingas“ tikslas vis tiek jokių atveju ir jokiomis aplinkybėmis nepateisina „klastingų“ priemonių, tokių, kaip šališkai – personalizuoti – taikomas elenchas, tam tikras neetiškumo atspalvis elenchinio kvotimo procedūroje galėtų būti įžvelgtas – beje, pastaraisiais dešimtmečiais atliktuose tyrimuose vis daugiau dėmesio skiriama būtent probleminiams sokratiškojo „metodo“ aspektams (žr., pvz., Benson 2002).

mos implicitinės – todėl ne iš karto pamatomos – loginės klaidos arba parodomas loginis paskirų argumentų sudarančių teiginių (ir galbūt net teiginiuose vartojamų predikatų) nesuderinamumas, išryškėjantis ne iš karto, o tik po išsamesnės argumento struktūros analizės.

Šis sokratiškąjį elenčą primenančios analitinės procedūros rezultatas vadinamas „savęs paties nugalėjimu“, „savęs paties paneigimu“, o argumentai, kuriuos tokiu būdu įmanoma sugriauti iš vidaus, analitiškai, vadinami „nugalinčiais save pačius“, „paneigiančiais save pačius“ (*self-defeating, self-refuting arguments*), tuo pabrėžiant, kad destruktinės potencijos slypi pačiuose teiginiuose, o ne jų išorėje: jei analitinė tam tikro teiginio struktūra nebus loginiu požiūriu preciziškai apmąstyta, tas teiginys neišvengiamai bus linkęs save patį įveikti ir sugriauti save iš vidaus.

Įstabu tai, kad sokratiškojo elencho anticipaciją atrandame jau graikų mituose – antai mite iš argonautų žygių ciklo: užuot mėginus pačiam tiesiogiai stoti į mūšį su spartais – priešo kariais, išdygusiais iš pasėtų slibino dantų, pakanka mesti akmenį į šių karių būrį, ir jie, susikovę tarpusavyje, netrukus išžudo vieni kitus, taip susinaikindami savo pačių rankomis. Tiesa, šį susinaikinimo veiksmą būtina inicijuoti iš išorės – sokratiškojo elencho atveju akmens metimo į spartų būrį veiksmą, kuriuo inicijuojamas priešo karių susinaikinimas, atitinka tiek pašnekovo sugundymas pokalbiui, Sokratui ironiškai apsimetant nežinėliu ir prašant išmintingo patarimo iš asmens, kurį siekiama paversti kvotimo auka, tiek pateikiant pirmąjį klausimą, kuriuo inicijuojama grandininė tolesnių klausimų ir atsakymų į juos reakcija, pasibaigianti loginiu oponento sunaikinimu.

Beje, verta pabrėžti, kad nuoroda į siekiamo paneigti argumento autodestrukcines potencijas slypi ir pačioje mūsų jau aptarto daiktavardžio *elegkhos* semantikoje: turint galvoje, jog žodis *elegkhos* padarytas iš veiksmažodžio *elegkhein*, kurio kasdienė reikšmė yra „pagauti nusikaltėlį nusikaltimo vietoje“, nesunku suvokti ryšį tarp elencho pritaikymo procedūros, kai argumentas sugriaunamas iš vidaus, o ne iš išorės, ir gerokai kasdienesnės nusikaltėlio pagavimo *in flagrante delicto* situacijos: juk kai nusikaltėlis, tarkime, vagis yra pagaunamas nusikaltimo vietoje, jau nereikia ieškoti jokių papildomų, „išorinių“ įkalčių – visi reikalingi įkalčiai savaime aptinkami nusikaltimo vietoje, kartu su visų svarbiausiu „įkalčiu“ – pačiu nusikaltėliu. Daiktavardžiui *elegkhos* įgijus filosofinio termino reikšmę ir pradėjęs reikšti loginį, analitinį oponento pozicijos paneigimą, kai ši sugriaunama iš vidaus, kasdienės šio graikiško daiktavardžio reikšmės atspalvis išlieka svarbus tuo atžvilgiu, kad visi loginiai, analitiniai „įkalčiai“, kuriais argumentas „pagaunamas“ lyg koks vagis, jau iš pat pradžių yra paties argumento, jo inherentinės loginės struktūros viduje, todėl jų nereikia ieškoti išorėje, empirinių faktų srityje: vienas

kitam prieštaraujantys loginiu požiūriu ydingai sukonstruoto argumento aspektai įžvalgaus kritiko supjudomi vieni su kitais nelyginant minėtame graikų mite pa-vaizduoti kariai spartai.

Dabar mesime žvilgsnį į deridiškosios dekonstrukcijos procedūrą, ieškodami jos sąlyčio su sokratiškuoju elenchu taškų.

Nors kiekviename Derrida tekste, kuriame pasitelkiama dekonstrukcija, ji taikoma kiek skirtingai, priklausomai nuo konkretaus dekonstruojamo teksto turinio bei formos, taip pat konkrečios dekonstravimo intencijos, galima pagrįstai kalbėti apie tipinį dekonstrukcijos procedūros pavidalą, su nežymiomis modifikacijomis pasikartojantį daugelyje prancūzų filosofo darbų. Vienoks ar kitoks dekonstravimo judesys gali būti įžvelgiamas beveik visuose Derrida veikaluose, nes dekonstrukcija yra, sakytume, autorinis šio filosofo mąstymo apie visą ankstesnę filosofinę tradiciją būdas, kuriuo, be analizuojamo konkretaus teksto dekonstravimo, sykiu universaliai užklausiama ir kalbos, rašto bei reikšmės prigimtis⁸.

Nors, griežtai tariant, dekonstrukcija nėra filosofinis metodas, ji vis dėlto galėtų būti pavadinta autoriniu Derrida kvazimetodu (beje, ir sokratiškąjį elenchą derėtų vadinti autoriniu Sokrato kvazimetodu – metodu jo negalėtume vadinti, nes įprasto ar paprasto metodo taikymas nereikalautų tokio virtuoziško, spontaniškumo, subtilumo bei rutiną paneigiančio meistriškumo, kokį demonstruoja Sokratas, taikydamas savąjį elenchą⁹, kaip, be jokios abejonės, ir Derrida, prakti-

⁸ Tai, kaip Derrida supranta savąjį dekonstrukcijos projektą, be kita ko, galima suvokti ir iš jo svarstymų apie haidegeriškąją metafizikos destrukcijos programą, kuri, kartu su struktūralizmo idėjomis, laikytina vienu iš svarbiausių dekonstrukcijos projekto šaltinių, taip pat iš filosofo samprotavimų apie kalbos, struktūros, ženklo, interpretacijos ir diskurso prigimtį (žr., pvz., Derrida 2003 [1967]: 351–370, ypač 352, 354–355). Derrida teigimu, metafizikos pamatų neįmanoma supurtyti nevartojant pačios metafizikos sąvokų (Derrida 2003 [1967]: 354). Tai reiškia, kad metafiziką galima sugriauti tik iš vidaus, jos pačios priemonėmis ir įrankiais – savitai perinterpretuotomis ir netipiškai, nekonvenciskai taikomomis jos pačios sąvokomis. Šią destrukcijos prieigą pritaikę tekstui, ypač kiekvienam autoritetingu laikomam ir autorinę intenciją reprezentuojančiam autoriniam tekstui, kuris savąja stabilios ir tapačios sau reikšmės pretenzija apreiškia metafizinį tapačios sau esaties etosą, taip atstovaudamas ne tik esaties (prezencijos) metafizikai, bet ir apskritai visai metafizikai – visam metafiziniam mąstymui ir visoms metafizinėms nuostatoms, galime suvokti, jog tekstą, kaip ir pačią metafiziką, taip pat įmanoma sugriauti tik pagrauziant jį iš vidaus inherentiniais bei specifiniais jo paties „įrankiais“ – tomis spontaniškai teksto gimdomomis ir dekonstruotojo išryškinamomis reikšmėmis, kurios neatitinka autorinės – fasadinės – teksto reikšmės ir „sau tapačios“ autorinės teksto intencijos, pastarąją pagraudamos iš vidaus.

⁹ Klausimas, ar Sokratas iš viso turėjo kokį nors nuosekliai taikytą metodą, kaip ir klausimas, koku atžvilgiu ir koku laipsniu metodo bruožai būdingi sokratiškajam elenchui, yra gyvai tebesvarstomas iki šiol (Scott 2002). Kad elenchas nėra įprasta meistrystė (*tekhne*), taigi, kaip pasakytume mes, ir įprastas *techninis metodas*, atkreipia dėmesį Kahnas (Kahn 1996: 199–200), pabrėždamas, jog elenchas iš tiesų yra taikomas ne tiek paskiriems pašnekovo teiginiams, kiek jam pačiam kaip asmeniui – pačiai jo sielai, kuri iškvočiama iki pat jos gelmių (ibid.: 20–21, 97 ff., 170 ff.). Esama nuomonių, kad egzistuoja ne viena sokratiškojo elencho rūšis, o įvairios jo atmainos (Carpenter; Polansky 2002). Beversluis, kaip ir kai kurie kiti tyrėjai, skiria tiesioginio (standartinio) ir netiesioginio elencho

kuodamas savąjį dekonstrukcijos kvazimetodą). Akivaizdu, jog dekonstrukcija turi metodo bruožų jau vien dėl to, kad jos procedūra pasižymi tam tikra tipine bendriausio pobūdžio sekvencine struktūra, primenančia algoritmą, kuris privalo būti taikomas nuosekliai ir „metodiškai“, bet, skirtingai nei taikant įprastus metodus, šios abstrakčios struktūros išmanymas nėra pakankama sėkmingo dekonstrukcijos taikymo praktikoje sąlyga.

Dekonstrukcijos praktikavimas – jos taikymas dirbant su konkrečiais tektais – ir ypač praktinis jos rezultatas – niekada nėra lengvai prognozuojamas: nepaisant algoritminio dekonstrukcijos procedūros pobūdžio, skirtingai nei daugelis įprastų metodų, dekonstrukcija negali būti taikoma rutiniškai ir nuspėjamai – jos praktikavimas reikalauja didelio filosofinio talento, spontaniškos intuicijos, subtilumo, milžiniškos kultūrinės bei tekstologinės erudicijos – viso to, ką romėnai įvardytų žodžiu *ars*, turėdami omenyje meną, kuris tuo pat metu yra ir mokslas: Derrida turėjo visus šiuos privalumus, todėl pajėgė dekonstrukciją taikyti praktiškai efektyviau nei bet kuris jo sekėjas.

Be to, bet kuris įprastas metodas beveik visada gali būti apibrėžtas kalbiškai. To negalima pasakyti apie dekonstrukciją: pati galimybė ją apibrėžti kalbiškai, pateikiant tam tikrą stabilią ir fiksuotą dekonstrukcijos termino reikšmę, – jei tik tokia galimybė apskritai egzistuoja, – radikaliai kirstųsi su giliausia kiekvieno dekonstravimo veiksmo intencija – paneigti bet kurios kalbiškai fiksuotos reikšmės stabilumą ir neproblemiškumą. Požiūris, nulemtas paties dekonstrukcijos etoso, kad kiekviena kalbiškai konstruojama reikšmė yra nestabili ir neapibrėžta, neišvengiamai privalėtų būti taikomas ir kiekvieno termino, kuriuo būtų siekiama apibrėžti pačią dekonstrukciją, reikšmei, jei tik tokia reikšmė būtų steigiamą konkrečia dekonstrukcijos apibrėžtimi: kitaip tariant, minėtu požiūriu besivadovaujantis filosofas privalėtų dekonstruoti ir pačios dekonstrukcijos termino reikšmę – ar bent pretenziją į tokios reikšmės stabilumą ir neproblemiškumą.

Čia susiduriame su dekonstrukcijos pozityvios teorinės apibrėžties paradoksu: jei pamatinė dekonstrukcijos intencija – atskleisti bet kurios reikšmės nestabilumą, neapibrėžtumą ar net apskritai neįmanomumą – būtų vainikuota sėkmingu rezultatu, stabilu ir neproblemiška pačios dekonstrukcijos termino reikšmė taptų neįmanoma, kaip ir bet kokia patenkinama dekonstrukcijos apibrėžtis, taigi taptų neaišku, kas dekonstrukcija apskritai yra – jos konceptuali kalbinė tapatybė taptų neapibrėžta ar iš viso neįmanoma; žvelgiant iš kitos pusės, jei tik mėginimas dekonstrukciją apibrėžti pozityviai būtų vainikuotas sėkmingu rezultatu, net vienintelis stabilios kalbinės reikšmės precedentas niekais paverstų minėtą pamatinę

atmainas (Beverluis 2000: 37, n. 2; 44–45; 57–58). Apie metodu grįsto mąstymo ištakas antikinėje filosofijoje, filosofinių metodų rūšis ir jų taikymą įvairiuose jos kontekstuose žr. Gentzler 1998.

dekonstrukcijos intenciją atskleisti kiekvienos reikšmės nestabilumą, šitaip patį dekonstrukcijos veiksma padarydamas bergždžiu ar neįmanomu¹⁰.

Mąstydami apie dekonstrukcijos ir elencho, kaip dviejų radikalios kritikos įrankių, *santykį* – ypač apie jų *santykinį aštrumą vienas kito atžvilgiu*, pasitelkime tokį mintinį eksperimentą: įsivaizduokime hipotetinę situaciją, kurioje Sokratas kvočia Derrida, savąjį elenčą pritaikydamas pačiai dekonstrukcijai. Nesunku nuspėti, kad kritinį dekonstrukcijos smaigalį Sokratas refleksyviai atgręžtų į pačią dekonstrukciją: tarkime, per elenčinį kvotimą jis priverstų Derrida prisipažinti, kad šis, kalbėdamas apie *visų* autorinių reikšmių bei intencijų neapibrėžtumą ir pamatinį neišaiškinamumą, pats to nesuvokdamas, – o iš tiesų veikiau puikiai suvokdamas, bet gudriai nuspėdamas nuo skaitytojo, kurio protas nėra analitiškai treniruotas, – *daro išimtį sau pačiam, savo paties tekstams suteikdamas imunitetą nuo pražūtingo dekonstrukcijos poveikio*. Lyg savaime suprantamu dalyku laikydamas tai, kad skaitytojas be vargo pagauna jo autorinę mintį ir suvokia jo autorinę intenciją, atskleidžiančią jo požiūrį į kiekvienos autorinės teksto reikšmės bei autorinės intencijos, kuri esą iki galo neperprantama, prigimtį, Derrida, kaip atskleistą elenčą taikantis Sokratas, tuo pat metu mano *ir tai*, kad autorinės *visų* tekstų reikšmės bei intencijos negali būti suprastos bei išaiškintos, *ir tai*, jog *kai kurių* – būtent *jo paties* – tekstų reikšmės gali būti lokalizuotos, sučiuoptos ir suprastos. Kitaip tariant, būtų parodyta, jog Derrida, prieštaraudamas sau pačiam, tuo pat metu teigia ir A, ir ne-A – tam tikrą ir šiam priešingą teiginį. Tad Sokratas, pagaudamas Derrida *in flagrante delicto*, demaskuotų jį arba kaip stokojantį sąmoningumo – kritinės savo paties prielaidų refleksijos, arba kaip sąmoningą ir sąmoningai – piktavališkai – sukčiaujantį.

Abiem atvejais etinis elencho rezultatas būtų akivaizdus: dekonstrukcijos autorius būtų arba pamokytas, arba sugėdintas – ir, suvokęs žmogiškąjį savo ribotumą, įgytų daugiau kuklumo.

Kita vertus, galėtume paklausti, kas nutiktų, jei Derrida pamėgintų dekonstruoti patį sokratiškąjį elenčą. Kadangi kritinės refleksijos pačios savaime neįmanoma sugriauti jokių kritinės refleksijos judesiu (nes tokiu atveju pats šis judesys taptų neteisėtas, o jo rezultatas – logiškai neapibrėžtas), ir sokratiškojo elencho

¹⁰ Radikaliau galėtume pasakyti taip: arba Derrida, kalbėdamas apie autorinės intencijos ir dominuojančios autorinės teksto reikšmės nestabilumą bei neapibrėžtumą, yra teisus, bet tada mes privalome nežinoti (ar apsimesti, jog nežinome) ir to, ką savo veikaluose, kalbėdamas apie visus šiuos dalykus, sako jis pats, arba, priešingai, mes suvokiame, ką Derrida teigia, bet tada jau vien dėl to, jog pajėgiami suvokti jo mintį, sykiu neišvengiamai privalome pripažinti, kad jis, kalbėdamas apie autorinę reikšmę ir intenciją, yra neteisus. Panašią kritiką dekonstrukcijos atžvilgiu formuluoja daugelis filosofų ir šiuolaikinės filosofijos interpretuotojų. Antai Algis Mickūnas ir Dalius Jonkus, pateikdami dekonstrukcijos kritiką iš fenomenologijos pozicijų, daro tikslią išvadą, jog, taikant Derrida jo paties reikalavimus, mes nežinome, ką jis kalba (Mickūnas; Jonkus 2014: 270).

abstrakčiausiu jo pavidalu – būtent elencho paties savaime, atstovaujančio kritinei refleksijai pačiai savaime, – nebūtų įmanoma sugriauti jokių dekonstravimo judesiu. Be to, verta pabrėžti, kad elenchas pats savaime – elenchas abstrakčiausiu pavidalu ar abstrakti elencho idėja – atlaikytų ir bet kokią elenčinį kvotimą¹¹, jei šis kvotimas vyktų kaip *konkreti* procedūra. Tačiau bet kuri pokalbyje ar tekste taikoma *konkreti*, logiškai ir konceptualiai *kontingentiška* elenčinio kvotimo procedūra, be jokios abejonės, galėtų tapti dekonstravimo objektu. Konkretaus elencho, įpainioto į singuliariąją tikroviško pokalbio ar teksto kontingenciją, dekonstravimas, matyt, pasireikštų parodant prieštaras bei įtampas tarp to, ką įmanoma atlikti ribotu, kontingentišku konkreto elencho judesiu, ir maksimalistinės abstrakčiai suvokiamo elencho pretenzijos į galutinį, neginčijamą tam tikro prieštaravimo atskleidimą. Akivaizdu, kad bet kurio konkreto elencho dekonstravimo veiksmą būtų atlikti lengviau, jei tam tikra konkreti elencho procedūra būtų *fiksuota tekste galutiniu pavidalu* ir dėl to jau būtų netekusi jai iš prigimties būdingo loginio bei konceptualaus dinamiškumo, sakytume, dinamių savigynos galių – tad ir galimybės gintis gyvo dialogo aplinkoje nuo potencialaus puolėjo.

Koks būtų etinis sokratiškojo elencho dekonstravimo rezultatas pačiam Sokratui? Matyt, nulinis, jei tik Sokrato kuklumas, kylantis iš radikalalaus nežinojimo nuostatos, nebuvo apsimestinis: dekonstravimo rezultatas tik dar kartą patvirtintų šios nuostatos pagrįstumą.

Dekonstrukcija, kaip ir su ja tiesiogiai susijęs deridiškasis diferansas, negali būti sučiuopta kalbiškai (bent jau pozityvia prasme), fiksuojant tam tikrą kalbinę mėginamo įsteigti dekonstrukcijos termino reikšmę, tačiau kiekvienas įgudęs dekonstrukcijos praktikuotojas kažin koku nenusakomu jausmu jaučia, kaip, susidūrus su konkrečiu tekstu, kurį siekiama dekonstruoti, šią dekonstrukcijos procedūrą dera taikyti praktiškai.

Derrida, turėdamas mintyje materijos (ar veikia kažin ko nepagaunamo, ką įvardijame žodžiu „materija“) slėpingumą, teigia, kad filosofija, vartodama tam tikras kalbines figūras, negali tiesiogiai kalbėti apie tai, į ką nurodo šios kalbinės figūros¹²: prancūzų mąstytojas kalba apie Platono vartotą žodį *khōra* ir kitus panašios prigimties žodžius, skirtus įvardyti materiją ir turinčius ne tikslaus, kalbiškai adekvataus termino, o vien kalbinės figūros statusą. Matyt, tą pat galima pasakyti ne tik apie slėpingiausius filosofinio mąstymo *objektus*, bet ir apie filosofo vartojamus *įrankius*, kuriais atliekamas tam tikras pozityvus ar negatyvus (kaip de-

¹¹ Klausimą, kiek sokratiškasis elenchas – kaip kvotimo objekto, kuriam jis taikomas, vidinį neprieštaringumą užklausianti procedūra – pats yra loginiu požiūriu patikimas ir neprieštaringas, analizuoja Carvalho (Carvalho 2002).

¹² Derrida 2013 [1993]: 42.

konstrukcijos atveju) veiksmas tiek su mąstymo objektais, tiek su pačia kalbine šio mąstymo terpe: šiais įrankiais įmanoma daug ką nuveikti, bet jų – skirtingai nei tokių banalių įrankių, kaip, tarkime, plaktukas, kirvis ar grąžtas, – net neįmanoma patenkinamai nusakyti kalba, juolab pateikti griežtas kalbines jų apibrėžtis. Vis dėlto pati negalimybė *kalbiškai* apibrėžti filosofo naudojamus įrankius – vaizdžiai tariant, nepajėgumas *kalbos įrankiais* preciziškai „nušlifuoti“ *filosofijos įrankių* – toli gražu nepaneigia ir nepanaikina pastarųjų aštrumo.

Pats žodis „dekonstrukcija“ tam tikru atžvilgiu taip pat suvoktinas kaip kalbos figūra: nors, žvelgiant etimologiškai, jis reiškia *iškonstravimą* – tam tikros visumos *išardymą*, deridiškosios dekonstrukcijos intencija neretai būna visiškai priešinga – užuot paprasčiausiai išardžius tekstinį audinį, atskleisti plika akimi – ar netreniruotu protu – nematomas jo siūles, kurių išryškėjimas paneigtų monolitinį šio audinio vientisumą, bet sykiu ir parodytų, kaip konkuruojančios ir viena kitą neigiančios teksto reikšmės pačiu savo priešingumu viena kitai steigia *teksto rišlumą* – ar bent tokio rišlumo išpūdį (taip pat ir pačią teksto monolitiškumo iliuziją). Pasakant kiek kitaip, dekonstrukcija, parodydama mums tekstinio audinio siūles lyg plika akimi nematomus tarpus tarp statinio blokų, leidžia suvokti, kaip ši tekstinė visuma buvo suausta, o teksto statinys – sukonstruotas: tad nors dekonstrukcija ir panaikina ankstesnę iliuzinį tekstinės visumos monolitiškumo išpūdį, ji kartu mums suteikia ir *aiškesnę tos visumos rišlumo bei tvirtumo intuiciją*. Nors ir „išardytas“ dekonstravimo judesiu, teksto statinys prieš mūsų akis *tam tikru atžvilgiu* stovi dar tvirtesnis, nes dekonstrukcija mums jau yra apreiškusi plika akimi ar netreniruotu protu nematomą architektoninę jo sąrangą.

Pasitelkdami vaizdžią analogiją galėtume pasakyti, jog dekonstravimo veiksmas, parodydamas mums tekste egzistuojančių skirtingų ir neretai priešingų reikšmių daugį, atskleidžia, kaip priešinga kryptimi viena kitos atžvilgiu orientuotos tekstinio skliauto arkų šakos, skliauto viršūnėje besiremamos viena į kitą ir atsverdamos viena kitą – savąja jėga atlaikydamos priešinga kryptimi nukreiptą jėgą – ne tik leidžia šiam skliautui nesugriūti, bet ir architektoniškai steigia jį kaip tvirtą struktūrinę visumą.

Nepriklausomai nuo tam tikrų subtilių skirtumų, būdingų konkrečioms tekstų dekonstravimo procedūroms, bendroji dekonstrukcijos procedūros schema yra tokia: dekonstruotojas iš pradžių fiksuoja „fasadinę“, paties teksto autoriaus deklaruojamą intenciją, o vėliau parodo, kad kruopšti teksto analizė jame atskleidžia prasmes, radikaliai prieštaraujančias autorinei teksto intencijai ar net ją paneigiančias. Kitaip tariant, yra parodoma, jog tekstas, „atitrūkęs“ nuo savo autoriaus ir jo įsteigtos autorinės intencijos, pradeda spontaniškai gimdyti paties autoriaus nenumatytas, jo nepageidaujamas ir „kontrolinei“ jo intencijai prieštaraujančias

prasmes, taip suardydamas darnią prasminę savo, kaip tobulai rišlios ir monolitiškai koherentiškos reikšmių sistemos, struktūrą ir sugriaudamas – sakytume, elenchiškai paneigdamas – save iš vidaus.

Neretai pabrėžiama, kad dekonstruotojas pats niekada negriauna dekonstruojamo teksto – jis tik parodo, jog tekstas *jau* yra dekonstravęs – sugriovęs – save patį, tik ne visi tai įžvelgia, dėl to dekonstruotojo užduotis ir yra atskleisti kitiems šį teksto autodestrukcijos faktą.

Panašiai kaip Sokratas, taikydamas savąjį elenčą, pašnekovui parodo, kad jis mano ne tik tai, ką – kaip pirminį atsakymą – deklaruoja kvotimo seanso pradžioje, bet ir tai, kas, pritaikant elenčą, iš jo „ištraukiama“ vėlesnių atsakymų, neretai inversiškai priešingų pirminiam atsakymui, pavidalu (nors pati kvotimo auka, jei nebūtų ištardyta, net nebūtų įtarusi, kad jos galvoje egzistuoja toks diametraliai skirtingų požiūrių daugis), taip ir Derrida, pritaikydamas dekonstrukcijos procedūrą, parodo, jog anapus fasadinės teksto reikšmės, numanomai atstovaujančios paties teksto autoriaus intencijai, egzistuoja ir kitos reikšmės, spontaniškai pagimdytos paties teksto, pačiam jo autoriui nė neįtariant, – reikšmės, kurios atsiskleidžia ne tik kaip šiaip skirtingos, bet ir kaip radikaliai priešingos fasadinei – autorinei – teksto reikšmei.

Tiek Sokrato pašnekovas, tiek Derrida dekonstruojamas tekstas „sugriauna“ save iš vidaus: tai, kas sunaikina ar demaskuoja tiek vieną, tiek kitą – asmenį ir tekstą (ar veikia nelygstamą asmens ir teksto autoritetą), ateina ne iš išorės, o iš vidaus – ar tiesiog atrandama viduje.

Radikalus negatyvumas, imanentinis kritikos pobūdis ir tam tikros etinės intencijos, slypinčios anapus pačios intencijos demaskuoti, egzistavimas – tokie svarbiausi sokratiškojo elencho ir deridiškosios dekonstrukcijos panašumai¹³.

Nepelnyto, perdėtai išpūsto ar totalitarinę pretenziją maskuojančio autoriteto nuvainikavimas jo paties rankomis – būtent toks svarbiausias tiek sokratiškojo elencho, tiek deridiškosios dekonstrukcijos taikymo rezultatas.

Vis dėlto elencho ir dekonstrukcijos etinė intencija yra skirtinga – dabar ir pereisime prie šių skirtumų analizės.

¹³ Stulbinamą elencho ir dekonstrukcijos panašumą, be kita ko, rodo ir tai, jog neretai pats sokratiškasis elenchas – be abejo, netiesiogiai, su išlygomis – įvardijamas pasitelkiant žodį „dekonstrukcija“. Antai labai simptomiškas toks straipsnio, kuriame iš elencho perspektyvos svarstoma apie vėlyvajame Platono dialoge *Filebas* (de)konstruojamą filosofinį argumentą, pavadinimas: „Nepaneigiamo argumento (de)konstrukcija Platono *Filebe*“ (Smith 2002).

Etinės elencho ir dekonstrukcijos intencijos skirtumai

Platono perteikta Sokrato pašnekovų, kurių nuostatomis pritaikomas elenchas, reakcija dažniausiai yra priešiška: kvotimo aukos, suvokusios savo neišmanymą, jaučiasi nejaukiai – klasingai sugundytos pokalbiui, suvedžiotos, pajuoktos ir pažemintos. Jei ši emocinė Sokrato pašnekovų reakcija būtų vienintelis sokratiškojo elencho taikymo rezultatas, Sokratas mums atrodytų panašus į paprasčiausią sadistinių polinkių turintį sofistą, o sokratiškasis elenchas niekuo nesiskirtų nuo sofistinio elencho, kurį kiek vėliau kritikavo Aristotelis: juk vienintelis sofistinių elenchą praktikavusių sofistų tikslas ir tebuvo bet kokia kaina laimėti ginčą, nors pati jų taikyta oponento paneiginėjimo procedūra, kiek galime spręsti, loginiu subtilumu bei kalbinėmis gudrybėmis buvo labai panaši į sokratiškąją.

Platono dialogai atskleidžia, jog savąjį elenchą taikęs Sokratas turėjo aiškų etinį tikslą: išmokyti pašnekovus kuklumo ir padėti jiems geriau pažinti save pačius¹⁴. Per kvotimą pašnekovui parodęs, kad šis apie klausiamą dalyką turi keletą visiškai skirtingų – kartais net visiškai priešingų ir viena kitą neigiančių – nuomonių, Sokratas pašnekovui įrodo, jog šio pretenzija į patikimą žinojimą ir iš jo kylantį autoritetą yra nepagrįsta, kartu kviesdamas jį pripažinti savo žmogiškąjį ribotumą (juk bet kuriuo atveju tobulą žinojimą turi tik dievai – jo neturįs ne tik Sokrato pašnekovas, bet ir apskritai joks žmogus) ir įgyti kuklumo, kurio išmokytų savojo ribotumo suvokimas bei pripažinimas¹⁵. Be to, elencho metu išryškėjęs faktas, kad pašnekovas savo sieloje mąsto ir mano ne tik tai, ką pradžioje deklaruoja kaip pirminį atsakymą į Sokrato pateiktą klausimą, bet ir daugybę kitų dalykų, pašnekovui atveria skilimą jo sieloje ir dvasinę nedarną, jo sielos ir dvasios nevientisumą, kurio jis pats, be kvotėjo pagalbos, nebuvo įžvelgęs. Pamatęs šį savosios dvasinės prigim-

¹⁴ Terence'as H. Irwinas, analizuodamas elencho funkciją, atkreipia dėmesį į elencho sąsają su Sokrato raginimu kultivuoti dorybę: elenchas jau pats savaime yra būdas ir priemonė įtikinti žmones rūpintis dorybe (Irwin 1995: 18–19). Martha Nussbaum savo ruožtu atkreipia dėmesį į ryškų skirtumą tarp epistemologinių ir etinių elencho rezultatų: epistemologiniai rezultatai visada yra neigiami, nes kvotiamieji niekada nepajėgia pateikti Sokratą tenkinančių atsakymų į jo klausimus, bet savistaba, išgilinimas į save pačius ir savojo žinojimo ribų suvokimas visada duoda akivaizdų etinį rezultatą – pašnekovas, įveikęs iš klaidingų savo įsitikinimų kylančią aroganciją, tampa kuklesnis ir geranoriškesnis kitiems, o tai sudaro jo tolesnio etinio tobulėjimo sąlygas (Nussbaum 2001: 129). Elencho funkcija tampa aiškesnė turint galvoje ir tai, kad elenchinis kvotimas yra glaudžiai susijęs su sokratiškuoju pašnekovo sielos „tyrimu“ (*exetasis*): apie ryšį tarp *elegkhos* ir *exetasis* žr. Tarrant 2002.

¹⁵ Turint galvoje, kad į logines bei egzistencines aporijas vedanti elencho procedūra jos adresatą išmuša iš tariamos visažinystės vėžių ir motyvuoja geriau pažinti save patį, tampa akivaizdus elencho ryšys su Delfų orakulo imperatyvu „pažink save patį“, kuriuo, kaip teigiama *Sokrato apologijoje*, buvo grįstas ir pats Sokrato siekis Atėnų gatvėse diskutuoti su įvairių luomų bei profesijų žmonėmis, tikintis tarp jų rasti išmintingesnį už save (šios išminties matas – sokratiškoji nuostata „žinau nieko nežinaš“). Apie elencho sąsajas su Delfų orakulu žr. McPherran 2002.

ties nevientisumą, pašnekovas kartu suvokia geriau nei anksčiau „pažinęs save patį“, nepaisant to, jog ši sąvokė paties pažinimo kelionė neturi ir negali turėti pabaigos.

Kai Sokratas, pritaikęs elenchą, savo pašnekovui parodo, jog šis tuo pat metu mano daugybę skirtingų dalykų, dialogo dalyvis natūraliai išprovokuojamas paklausti: o ką galų gale jis mano iš tiesų, jei, kaip atskleidė Sokratas, jis mano ne tai, ką deklaravo pradžioje kaip pirminį atsakymą į vieną ar kitą Sokrato iškeltą klausimą, – ir galbūt net ne tai, ką besitęsiančio pokalbio metu pateikė kaip vėlesnius atsakymus. Pašnekovo atsakymų prieštaravimai, išryškėję taikant elenchą, nebūtinai turėjo reikšti, kad iš pateiktųjų atsakymų teisingas galėjęs būti tik vienas, arba kad nė vienas iš jų nebuvo teisingas: juk kiekvienas atsakymas galėjęs savyje slėpti bent dalelę tiesos, todėl tolesnis visų pateiktųjų atsakymų apmąstymas, mantant prieš akis bendrą požiūrių kontekstą ir panoraminę atsakymų visumą, galėtų kaupti pašnekovo mąstymą tikslesnio atsakymo link.

Sokratas, elenchiniu kvotimu priversdamas savo pašnekovą geriau „pažinti save patį“, tikrai nemanė, kad pats atveria jam tiesą, tartum iš išorės atnešamą į pašnekovo sielą, ir tikrai nebuvo toks naivus, jog būtų tikėjęsis, kad pašnekovas, naudodamasis jo „pribuvimu“, pats čia pat pagimdys galutinę tiesą – absoliučiai teisingą atsakymą į jo pateiktą klausimą. Pašnekovo sieloje atvėręs požiūrių daugį, Sokratas veikiausiai tikėjosi, kad pašnekovas ateityje bus priverstas ieškoti bendrojo racionalaus tų skirtingų savo paties požiūrių, atsiskleidusių taikant elenchą, pagrindo ar mato, o tai pašnekovą pavers ne tik protingesne, bet ir socialiesne bei politiškesne būtybe: gebėdamas geriau matyti skirtumus savo paties sieloje ir „politiškai“ juos medijuoti racionaliu protu, išvelgiančiu bendrąjį racionalų tų skirtumų matą ar vardiklį, taip atradamas politinio sutarimo galimybę savo paties viduje, pašnekovas sykiu taps kompetentesnis megzti politinį dialogą ir su kitais asmenimis.

Nuversti pasipūtusį pašnekovą, įsivaizduojantį esant kone pusdieviu, nuo tuščios didybės postamento ir paversti kukliu, socialiu, pilietišku ir politišku, dievus ir žmones gerbiančiu, gebančiu tartis su kitais piliečiais asmeniu, – matyt, būtent tokia ir buvo etinė sokratiškojo elencho funkcija.

Labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog sokratiškasis dialogas, kurio metu taikomas elenchas, visada yra dialektiškas: požiūrių skirtumai pašnekovo sieloje atskleidžiami ne tam, kad būtų paprasčiausiai deklaruotas pats tų skirtingų požiūrių daugis, nė nemėginant jo įveikti ar net vertinant jį kaip pozityvų, emancipuojantį dalyką, o tam, kad būtų parodytas pirminio požiūrio vienpusiškumas ir atsirastų galimybė siekti dialektinės skirtingų požiūrių, išryškėjusių taikant elenchą, sintezės¹⁶. Skilimas pašnekovo sieloje atveriamas tam, kad vėliau būtų dialektiškai

¹⁶ Elencho sąsaja su dialektika tampa akivaizdi svarstant net vien formaliai – turint galvoje, viena vertus, *situacinį elencho ryšį su dialogu* (nes elenchas taikomas būtent dialogo kontekste) ir, kita vertus, *pras-*

įveiktas, skilimo atvertus skirtumus „politiškai“ medijuojant racionalaus proto pa-stangomis.

Nors pačiam Sokrato pašnekovui – sokratiškojo elencho adresatui – ši procedūra yra labai nemaloni – lyg šaltas dušas jo savigarbai ar tuščiagarbiškumui, būtent jis, pašnekovas, yra pagrindinis elencho procedūros teikiamos etinės naudos gavėjas – būtent jis, po *prima facie* itin nemalonaus pokalbio, išauga ir subręsta kaip etinis subjektas.

Deridiškoji dekonstrukcija taip pat turi etinę funkciją, bet ji visiškai kita: dekonstrukcija, atvėrusi reikšmių daugį dekonstruojamame tekste, patį šį daugį vertina kaip emancipuojantį veiksnį, nė nemėgindama jo įveikti dialektiškai. Dekonstrukcija ir dialektika yra nesuderinami dalykai mažiausiai dėl dviejų priežasčių.

Pirmoji priežastis yra susijusi su Derrida požiūriu į pačią bet kurios kalbinės reikšmės steigtį: remiantis šiuo požiūriu, kiekviena reikšmė – tariamas (iliuzinis) jos tapatumas sau pačiai – steigiasi kaip diferencinių skirtumų rezultatas, dėl to šių skirtumų panaikinimas panaikintų ir pačias reikšmes (iliuzines tų reikšmių tapatybes), taigi ir patį tekstą kaip reikšmių audinį. Kitaip tariant, kalbinė reikšmė A steigiasi kaip jos skirtumų nuo, tarkime, kalbinės reikšmės B ir kalbinės reikšmės C rezultatas, o ne kaip kalbinis anapus pačios kalbos egzistuojančio tikroviško objekto A atspindys; atitinkamai ir kalbinė reikšmė B steigiasi kaip jos skirtumų nuo kalbinės reikšmės A ir kalbinės reikšmės C rezultatas, o savo ruožtu kalbinė reikšmė C – kaip jos skirtumų nuo kalbinės reikšmės A ir kalbinės reikšmės B rezultatas. Kiekviena reikšmė konstituojasi be jokių sąsajų su anapus kalbos egzistuojančia „ontologine“ tikrove – reikšmė įmanoma vien kaip tam tikras jungčių mazgas bendrame skirtingų reikšmių tinkle: šį mazgą galima įsivaizduoti tik kaip neobjektinį tašką, o ne kaip kalbinį „daiktą“, savo ruožtu atspindintį tikrą Daiktą, esantį anapus kalbos.

Paradoksalu tai, jog dekonstrukcija, Derrida manymu, atskleidžia ne tik pagrindinės teksto reikšmės, atspindinčios autorinę intenciją, nestabilumą bei neapibrėžtumą, bet ir tai, jog net ir nestabili bei neapibrėžta šios reikšmės tapatybė – tariama (iliuzinė) tapatybė – kad ir silpnu pavidalu įmanoma tik dėl to, jog egzistuoja kitos, šią pagrindinę reikšmę neigiančios, inversiškai apverčiančios ar šiaip paprasčiausiai nuo jos besiskiriančios reikšmės. Nors nė viena reikšmė negali dominuoti – arba dominuoja tik epizodiškai, tam tikrame kontekste ar kalbinėje situacijoje, kiekviena iš jų gali – bent iliuziškai – egzistuoti tik todėl, kad egzistuoja ir kitos skirtingos reikšmės – jos „konkurentės“.

minį paties dialogo ryšį su dialektika (pastarąją sąsają nurodo net pirminė daiktavardžio „dialektika“ reikšmė – būtent „dialogo menas“, *dialektikē* (sc. *tekhnē*), iš veiksmožodžio *dialegethai* „kalbėtis“). Dialogo sąsajas su dialektika iš filosofinės hermeneutikos požiūrio taško įžvalgiai atskleidžia Hansas Georgas Gadameris savo hermeneutinėse studijose, skirtose Platono dialogams (Gadamer 1980).

Pasakant dar kiek kitaip: nors nė viena reikšmė tvirtai nestovi ant kojų, o tik vos vos ant jų laikosi, net ir šis netvirtas – iliuzinis – stovėjimas nebūtų įmanomas, jei kitos reikšmės, skirtingos nuo pirmosios, šios nemėgintų pargriauti ant žemės. Kitaip tariant, visos reikšmės apskritai „stovi“ tik todėl, kad mėgina pargriauti ant žemės viena kitą, o ne dėl to, kad turi po kojomis kokią nors tvirtą, inherentiškai stabilų pagrindą.

Vadinasi, užuot liūdėję, kad dekonstrukcija paneigė kurio nors mums mielo teksto autorinės reikšmės stabilumą, tame tekste atskleidusi kitas paties teksto spontaniškai pagimdytas reikšmes, konkuruojančias su pagrindine (fasadine) jo reikšme, turime džiaugtis tuo, jog būtent tos antrojo ar trečiojo plano reikšmės, konkuruojančios su fasadine teksto reikšme, pastarąją ir padaro apskritai – kad ir netvariai, iliuziškai – įmanomą.

Antroji priežastis, dėl kurios dialektinis reikšminių skirtumų medijavimas ir nugesinimas yra iš esmės nesuderinami su pačia dekonstrukcijos intencija, yra ta aplinkybė, jog bet kuris tekstas – ypač tas, kuris laikomas šventu, autoritetingu, šioje mąstymo tradicijoje yra laikomas potencialiu totalitarinės prievartos šaltiniu: dialektinis dekonstrukcijos išryškintų reikšmės skirtumų įveikimas, pasiūlant kokią nors dialektinę tų skirtumų sintezę, reikštų dekonstruoto teksto autoriteto atkūrimą galbūt kiek silpnesniu pavidalu, o kartu – ir teksto pretenzijos į prasminį vientisumą atkūrimą. Turint galvoje pamatinį motyvą, dėl kurio dekonstravimo veiksmas apskritai atliekamas, tokia dialektinė dekonstruoto teksto – jo reikšminio bei prasminio vientisumo – rekonstitucija suvokiama kaip etiškai ir politiškai nepriimtina, net nepriklausomai nuo to, ar ji iš viso įmanoma (kaip ką tik parodėme, ji, Derrida įsitikinimu, nėra įmanoma net iš principo).

Jei dekonstruojamas tekstas – ir pati kalba, kurios diferencinių skirtumų stichijoje tekstas steigiasi, – yra suvokiami kaip totalitarinės prievartos šaltinis, natūralu paklausti, kokia etinė dekonstrukcijos funkcija – ir kas yra paties etinio dekonstrukcijos judesio adresatas. Ši funkcija – išlaisvinti anapus kalbos ir teksto esantį Kitą, kurio laisvei gresia visų pirma totalitarinė bet kurio teksto pretenzija į tapatumą sau ir pamatinės jo reikšmės stabilumą bei vientisumą. Akivaizdu, jog etinio dekonstrukcijos veiksmo adresatas – tai Kitas, kurį siekiama emancipuoti nuo kalbos ir kalbinio teksto, o ne pats tekstas, kuris dėl to, kad nėra šio etinio veiksmo adresatas, ir nėra dialektiškai „gydomas“ po dekonstrukcijos sukulto jo sužalojimo.

Tai ir yra svarbiausias elencho ir dekonstrukcijos skirtumas: elencho procedūros ir elenchą lydinčio etinio veiksmo adresatas sutampa – tai Sokrato pašnekovas, o dekonstrukcijos procedūros adresatas ir šią procedūrą lydinčio etinio veiksmo adresatas yra skirtingi (dekonstrukcijos procedūros adresatas yra dekonstruojamas

tekstas, o šią procedūrą lydinčio etinio veiksmo adresatas yra Kitas, kuris suvokiamas kaip dekonstravimo judesiu emancipuojamas nuo totalitarinės teksto, atstovaujančio Tam Pačiam, hegemonijos).

Be abejo, tam tikra antrine ar silpnesne prasme dekonstrukciją lydinčio etinio veiksmo adresu galėtų būti laikomas ir potencialus bet kurio teksto autorius: jam skirtas etinis įpareigojimas būtų rašyti kiek įmanoma „silpnesnius“ ir kiek įmanoma lengviau dekonstruojamus tekstus, kurie nuo pat pradžių negožtų Kito.

* * *

Bendresnio pobūdžio *išvada*, kurią galėtume padaryti po atlikto tyrimo, yra ši: nors antikinės ir šiuolaikinės Vakarų filosofijos etosas yra skirtingas (galime teigti, kad joms rūpi iš esmės skirtingi dalykai), vis dėlto sokratiškojo elencho ir deridiškios dekonstrukcijos sąsajos leidžia įžvelgti ir svarbius antikinio bei šiuolaikinio filosofinio mąstymo sąlyčio taškus: ir antikinei, ir šiuolaikinei kontinentinei filosofijai, mūsų analizuotu atveju atstovaujama dekonstrukcionizmo, būdingas ryškus kritinis potencialas ir jo panaudojimas tam tikriems etiniams tikslams pasiekti. Tipologiniai elencho ir dekonstrukcijos panašumai atskleidžia visos vakarietiškosios filosofinio mąstymo tradicijos tęstinumą ir santykinį vientisumą, nepaisant daugybės jos raidoje įvykusių lūžių ir naujų teorinių atsisakojimų.

Antikinių metodologinių precedentų svarbos tipologiniams jų atitikmenims šiuolaikinėje filosofijoje suvokimas, mūsų įsitikinimu, sudaro galimybę naujomis akimis pažvelgti į tai, kas aktualu šiuolaikinėje kontinentinėje filosofijoje, taip pat tiksliau įvertinti naujų teorinių šiuolaikinio filosofinio mąstymo tendencijų originalumo laipsnį.

Gauta 2018 12 01
Priimta 2018 12 14

Literatūra

- Ausland, H. W. 2002. "Forensic Characteristics of Socratic Argumentation", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 36–60.
- Benson, H. H. 1990. "Meno, the Slave Boy and the Elenchos", *Phronesis* 35: 128–158.
- Benson, H. H. (ed.). 1992. *Essays on the Philosophy of Socrates*. Oxford: Oxford University Press.
- Benson, H. H. 2000. *Socratic Wisdom: The Model of Knowledge in Plato's Early Dialogues*. Oxford: Oxford University Press.
- Benson, H. H. 2002. "Problems with Socratic Method", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 101–113.
- Beverluis, J. 2000. *Cross-Examining Socrates: A Defense of the Interlocutors in Plato's Early Dialogues*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blondell, R. 2002. *The Play of Character in Plato's Dialogues*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Carpenter, M.; Polansky, R. M. 2002. "Variety of Socratic Elenchi", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 89–100.
- Carvalho, J. M. 2002. "Certainty and Consistency in the Socratic Elenchus", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 266–280.
- Derrida, J. 1989 [1968]. "La pharmacie de Platon", in Platon. *Phédre*. Tr. Luc Brisson. Paris: GF-Flammarion.
- Derrida, J. 2003 [1967 First French ed.; 1978 English transl.]. *Writing and Difference*. Translated, with an Introduction and Additional Notes, by A. Bass. London–New York: Routledge.
- Derrida, J. 2004 [1972 First French ed.; 1981 English transl.]. *Dissemination*. Translated, with an Introduction and Additional Notes, by B. Johnson. London–New York: Continuum.
- Derrida, J. 2006 [1967 pirmasis pranc. leid.]. *Apie gramatologiją*. Iš prancūzų kalbos vertė N. Keršytė. Vilnius: Baltos lankos.
- Derrida, J. 2013 [1993]. „Chora“. Vertė G. Milašius. Specialioji redaktorė N. Keršytė, *Baltos lankos*, Nr. 38/39: 5–53.
- Ferrari, G. R. F. 1990. *Listening to the Cicadas: A Study of Plato's Phaedrus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gadamer, H.–G. 1980. *Dialogue and Dialectic: Eight Hermeneutical Studies on Plato*. New Haven: Yale University Press.
- Gentzler, J. (ed.). 1998. *Method in Ancient Philosophy*. Oxford: Clarendon Press.
- Gerson, L. P. 2003. *Knowing Persons: A Study in Plato*. Oxford: Clarendon Press.
- Irwin, T. 1995. *Plato's Ethics*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Kahn, C. H. 1981. "Did Plato Write Socratic Dialogues?", *Classical Quarterly* 31: 305–320.
- Kahn, C. H. 1996. *Plato and the Socratic Dialogue: The Philosophical Use of a Literary Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liddell, H. G.; Scott, R.; Jones, Sir H. S. (eds.). 1996 [1940]. *A Greek–English Lexicon*. Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. Revised and augmented throughout by Sir H. S. Jones with the assistance of R. McKenzie and with the cooperation of many scholars. With revised Supplement. Ninth edition. Oxford: Clarendon Press.
- McPherran, M. 2002. "Elenctic Interpretation and the Delphic Oracle", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 114–144.
- Mickūnas, A.; Jonkus, D. 2014. *Fenomenologinė filosofija ir jos šešėlis*. Vilnius: Baltos lankos.
- Nussbaum, M. C. 2001. *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Revised edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platonas. 1996. *Faidras*. Iš graikų kalbos vertė ir paaškinimus parašė N. Kardelis. Baigiamąjį žodį parašė V. Ališauskas. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 2009. *Sokrato apologija*. Iš graikų kalbos vertė ir vertėjo žodį parašė N. Kardelis. Komentarą parašė, planą, bibliografiją ir rodykles sudarė V. Ališauskas. Vilnius: Aidai.
- Renaud, F. 2002. "Humbling as Upbringing: The Ethical Dimension of the Elenchus in the *Lysis*", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 183–198.
- Scott, G. A. (ed.). 2002. *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.
- Smith, P. C. 2002. "The (De)construction of Irrefutable Argument in Plato's *Philebus*", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 199–216.
- Tarrant, H. 2002. "Elenchos and Exetasis: Capturing the Purpose of Socratic Interrogation", in Scott, G. A. (ed.). *Does Socrates Have a Method? Rethinking the Elenchus in Plato's Dialogues and Beyond*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press: 61–77.

- Vlastos, G. 1983. "The Socratic Elenchus", *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 1: 27–58.
 Vlastos, G. 1992. *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*. Cambridge: Cambridge University Press.

Naglis Kardelis

IS THE SOCRATIC ELENCHUS A PROTOTYPE OF THE DERRIDEAN DECONSTRUCTION?

Summary

The author of the article focuses on the typological – formal and functional – similarities between the Socratic elenchus and the Derridean deconstruction. The possibility of Plato's influence on Derrida regarding the similarities between these two procedures is left behind as irrelevant and ultimately unanswerable. It is argued that, despite the fact that both the Socratic elenchus and the Derridean deconstruction possess some features that are characteristic of a method, neither of them can be called a method in a strict sense, for the employment of each of them requires a creative approach and spontaneous insight. Both the Socratic elenchus and the Derridean deconstruction are employed in order to undermine the supposed unity of its respective target – be it a person under elenctic interrogation or a text undergoing the procedure of deconstruction – and to expose the lack of its inner coherence. This goal is always the same, yet it is achieved quite differently in different situations of personal interrogation or textual analysis. The attention is drawn to the fact that in both cases the object of deconstruction – be it a person's cherished opinion or a text's authorial intention – is shown by Plato's Socrates and by Derrida to self-destruct, that is, to crumble under the weight of its own inherent contradictions, without any extraneous factors or forces.

The author of the article also stresses the fact that both the Socratic elenchus and the Derridean deconstruction are employed with an ethical end, which is quite different in each of those two cases. The ethical addressee of the elenchus coincides with the addressee of the elenctic procedure itself: it is Socrates' interlocutor whose opinions are exposed as the target of an elenctic procedure. The humbling effect of this procedure on a person under Socratic examination is shown by Plato as an effect of ethical transformation of that person. In the case of Derridean deconstruction, its ethical addressee utterly differs from the addressee of the deconstructive procedure itself: it is, not the text that is the target of deconstruction, but the Other who suffers under the totalitarian regime of that text and its supposedly monolithic authorial meaning.

The author of the text himself or herself – and, figuratively, the text itself – might also be considered as an ethical addressee of the deconstructive procedure, yet only indirectly, if the very result of the text's – and its author's – humbling, weakening, diminution and even eventual extinction is viewed by the deconstructed text's author as ethically desirable.

A more general *conclusion* that might be made from our analysis is this: though the ethos of contemporary Continental philosophy is quite different from that of ancient philosophy, the typological similarities between the Socratic elenchus and the Derridean deconstruction, especially their critical potential and ethical orientation, draw our attention to the essential unity and continuity, despite all evident differences, of Western philosophical tradition.

Moreover, the disclosure of ancient methodological precedents of contemporary philosophical thought enable us to evaluate more precisely the level of originality of current innovative trends in the field of contemporary Continental philosophy.

KEYWORDS: Socrates, Plato, Derrida, elenchus, deconstruction.